AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Ağustos – Ekim 2002
Yıl : 4 Sayı : 14

JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

August – October 2002
Volume : 4 Number : 14

Maestro

Akademik Araştırmalar Dergisi 2002–Sayı 14, Sayfalar 187–200

Şiir Eleştirisi Açısından "Devletşâh Tezkiresi"

Yusuf Çetindağ*

"Devletşâh Tezkiresi" olarak bilinen tezkirenin yazarı Devletşâh b. Bahtişâh-ı Semerkandî'nin 830/1427-840/1437 yılları arasında, Semerkant'ta dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilmektedir. Şiirlerinde "Alâî" mahlasını kullanan Devletşâh'ın, dönemin diğer Timurlu beyzadeleri gibi iyi bir öğrenim gördüğü tezkiresinden anlaşılmaktadır. Devletşâh uzun süre Timurlu sarayında emir olarak bulunmuş, fakat ömrünün sonlarına doğru kendisine iyi davranılmaması sonucunda saraydan ayrılıp çiftçilik yapmak zorunda kalmıştır. Son zamanlarında Hüseyin Baykara (1469-1506) ve Ali Şîr Nevâî (ö.1501)'ye, yeniden devlet hizmetine girmek istediğini iletmiş, fakat bu isteği gerçekleşmeden 896/1490'da vefat etmiştir.

Devletşâh'a asıl ününü sağlayan *Tezkiretu'ş-Şuarâ* adlı eseridir. Devletşâh eserini uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda 892/1487'de tamamlayabilmiştir. İran edebiyatının ilk tezkireleri olarak kabul edilen Ebû Tâhir-i Hatûnî'nin Menâkıbu'ş-Şuarâ'sı, Nizamî-i Arûzî Semerkandî'nin *Çehâr Makâle'si* ve Muhammed-i Avfî (ö.631/1233)'nin *Lubâbu'l-elbâb'ı* edebiyat târihi ve tezkirecilik geleneği açısından zayıf eserler olarak kabul edilirler.

Ardından XV. Yüzyıl Herat Mektebi tezkireleri yazılmaya başlanır. Bu mektebin ilk tezkiresi Mollâ Câmî (ö.1492)'nin *Bahâristan* adlı eserinin "yedinci ravzası"dır. Câmî, eserinin küçük bir bölümünü şâirlere ayırdığı için belli başlı 39 şâire yer verebilmiştir. Bu haliyle *Bahâristan,* küçük ve yetersiz bir tezkire görünümü sergilemektedir. İran edebiyat târihi ve tezkireciliği açısından en şümullü ve eksiksiz ilk tezkire Devletşâh Tezkiresidir. Zaten dönemin tezkireleri *iktibas*, *nakl* ve *intikal* açısından birbirinin tekrarı mahiyetindedir.

Eser bir mukaddime, yedi bölüm (tabaka) ve bir hâtimeden ibarettir. Mukaddimede şiir sanatı ve meşhur on Arap şâiri hakkında bilgi verilir. Bundan sonraki yedi bölümde ise 143 İran şâirinin biyografisi yer alır ve şiirlerinden örnekler verilir. Hâtimede ise yedi çağdaş şâir ile başta Hüseyin Baykara olmak üzere Herat sarayının ileri gelenleri anlatılır. Devletşâh'ın bu eseri çok defa ele aldığı şâirleri himaye edenler hakkında bilgi vermesi dolayısıyla târihî bakımdan da önem taşır.[1]

Hâtunî ve Avfî'nin eserlerini görmüş olan Devletşâh, ilk defa olarak İran şâirlerinin umumî bir tezkiresini vücuda getirmek istemiş ve bu maksat ile bi çok mecmua ve risaleye, divana, ilmî, edebî ve târihî esere müracaat ederek ve bunun yanı sıra muasırları hakkında şahsî malumatını da kullanarak bu eseri kaleme almıştır. Devletşâh, bahsettiği şâirlerin muhitlerini ve hâmîlerini anlatmak için yer yer hayli geniş târihî tafsilata da girişmiştir. Eserin en mühim kısmını, XIV. ve XV. Asırlara mensup şâirler hakkındaki biyografiler teşkil etmekle beraber, daha eski şâirler hakkında da bazı mühim bilgilere tesadüf olunur. Devletşâh'tan sonra yazılan Türkçe, Çağatayca ve bilhassa Farsça şuarâ tezkireleri, tertip ve ifade bakımından, onu taklit ettikleri gibi, umumî mahiyette yani

menşelerden başlayarak zamanlarına kadar bütün Acem şâirlerinin biyografilerini anlatan eserler de onu başlıca kaynak olarak kullanmışlardır. Eserde ara sıra çok büyük târihi yanlışlıklara rast gelindiği de unutulmamalıdır.[2] Bu hataların tahkik eksikliğinden ve muteber kaynaklara ulaşamamadan kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Bununla beraber edebî değerlendirmelerinin umumiyetle isabetli ve umumî telakkilere uygun olması, temiz ve açık bir üslup ile yazılmış bulunması, eserin kıymetini arttıran unsurlardan bazılarıdır.

Devletşâh Tezkiresi, *Bahâristan'a* nazaran çok daha uzun bir mukaddime ile başlar. Mukaddimede Devletşâh, Allâh'a hamd ettikten sonra, insanın yaratılışından ve yeryüzüne halife olmasından, ona verilen konuşma yeteneğinden bahseder. Söz söylemenin ne kadar büyük bir nimet olduğunu ve bunun insanı diğer varlıklardan ayırdığını anlatır. Daha sonra Hz. Muhammmed'i, dört halifeyi över. Ardından yeryüzünün halifesi olan Hüseyin Baykara'yı metheder. Methiyeler bittikten sonra Devletşâh sanat, edebiyat ve şiirle ilgili görüşlerini aktarmaya başlar. Bu bölümde tekrar konuşma yeteneğinden, ilim ve hikmetin insanı yüce mertebelere çıkaracağından bahseder. Ardından her peygambere bir mucize verildiğini, Hz.Muhammed'e de fesâhat ve belâgat verildiğini söyleyerek sözün önemini bir kez daha vurgular. Sonra âyet, hadis ve din büyüklerinden deliller sunarak şiirin dinde caiz olduğunu ispat etmeye çalışır.

Bu bölümde kendisinden önceki şâir ve müelliflerin, eserlerinden dolayı büyük ihsanlar gördüklerini, ancak bu devirde kimsenin kıymet bilmediğini söyler. "Sebeb-i Telif" bölümünde ise yazar, ömrünün elli yılının boş yere geçtiğini, büyük zatların eser bırakarak insanlara faydalı olduklarını, ancak hiç kimsenin şâirlerin "kıymetsiz efsanelerini" yazmaya yeltenmediğini, bu yüzden tezkire yazmaya karar verdiğini söyler.[3] Ayrıca mukaddimesinin bir bölümünde gördüğü iyiliklerden dolayı Nevâî'yi över. Ardından Arap şâirlerinin hâl tercümelerini anlatarak esere başlar.[4] Devletşâh birinci tabakada Farsça şiir yazan ilk şâirlerden bahseder. Bu tabakada ilk Fars şâirinin Behrâm-ı Gûr (M.420-438) olduğu vurgulandıktan sonra, İslam'dan önce yazılmış Farsça şiirlerin kayıp olduğu dile getirir. Buna sebep olarak da, Abbasî dönemi İran Vâlîlerinin, Kur'ân ve Hadis dışındaki eserleri yaktırmasını gösterir.

Bilindiği gibi Devletşâh tezkiresinde şâirler hakkında -hem biyografik ve hem de şâir ve şiir değerlendirmeleri açısından- çok teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Özellikle şâirlerin biyografilerine ait bilgiler hayli tatmin edicidir. Devletşâh bu bilgileri hangi kaynaklardan aldığını da yer yer belirtmiştir. Mesela Rudekî ve yaşadığı dönemle ilgili bazı bilgileri Hâce Hamdullâh-ı Müstevfî'nin *Târîh-i Guzîde* isimli eserinden; bazılarını da Unsurî'nin kasidelerinden çıkarımlar yaparak elde ettiğini belirtirken, Emir Muizzî hakkındaki bilgileri *Çehâr Makâle* sahibi Nizâmî-i Arûzî ile *Menâkıbu'ş-Şuarâ* sahibi Ebû Tâhir Hâtimî'den nakletmiştir. Yine Nizâmî maddesinde *Suveru'l-Ekâlim* adlı eserde "Gence'nin" "Cenze" şeklinde yazıldığını söylemek suretiyle bu kitaptan da istifade ettiğini vurgulamıştır. Mevlânâ Celâleddin ile ilgili bilgileri Sultan Veled'in eserlerinden nakletmiştir. Devletşâh şâirlerle ilgili bazı bilgileri ve hikayeleri de **"hikaye ederler ki"** diyerek kaynak göstermeden nakletmiştir.

Devletşâh şâirlerle ilgili bilgi verirken, karşılaştığı problemlere modern bir araştırmacı edasıyla yaklaşmış, bazı ihtilaflı konuları akıl yürüterek ve deliller

getirerek çözmüştür. Mesela Vîs u Râmîn isimli eserin, Nizâmî-i Gencevî'ye mi yoksa Nizâmî-i Arûzî'ye ait olduğunu tespit etmek için izlediği metod, buna çok güzel bir örnektir. Devletşâh'a göre "Vîs u Râmîn destanı ilk defa Sultan Mahmûd (971-1030) adına yazılmıştır. Ve bu, Şeyh Nizâmî'nin devrine daha yakındır. Nizâmî-i Arûzî ise Melikşâh zamanında yaşamıştır. Bu yüzden Şeyh Nizâmî'nin olma ihtimali daha yüksektir."[5]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Devletşâh Tezkiresi, biyografik bilgi ve şiir eleştirisi açısından hayli tatmin edicidir. Makalemizde tezkire, "şiir eleştirisi" ve eleştiride kullanılan tabirler açısından incelenmeye çalışılacaktır. Hele hele Anadolu'da gelişen tezkirecilik geleneğinin kökeninin tespit edilmesi, konunun büyük önem arz ettiğini göstermektedir.[6]

Devletşâh Tezkiresi'nde Şiir ve Şâir Eleştirisi:

Devletşâh şâirlerin biyografilerine ait verdiği geniş bilgilerin yanı sıra; onların şâirlikleri ve şiirlerinden de bahsetmiş ve çoğu zaman isabetli değerlendirmelerde bulunmuştur. Öncelikle Devletşâh Tezkiresinin "Şiir ve Şâir Eleştiri Terminolojisi"ne kazandırdığı tâbirleri toplu olarak verelim: Âşıkâne, Bedîhe, Bülend, A'lâ, Dervîşâne, Garrâ, İstikâmet, Kavî, Metîn, Muhkem, Müsellem, Mülâyim, Nâzik, Nedîm-şîve, Nekkâd, Sâde, Pür-sûz, Sûznâk, Şîrîn, Tumturak, Zîbâ, Nîkû. Şüphesiz Devletşah, tezkiresinde bu tabirlerin dışında, daha birçok tabir kullanmıştır, ancak burada toplu olarak verilenler, ilk olarak Devletşâh'ın kullandığı tabirlerdir. Şimdi Devletşâh Tezkiresi'nde kullanılan eleştiri tabirlerini ve tezkirede kullanılışlarını örnekleriyle beraber zikredelim:

A. Yaratılış Hali ve Şiir:

Tab'

Devletşâh, şâirlerin şiir gücünü ve tabiat kuvvetini değerlendirirken, en fazla "tab'" tâbirine yer verir. Rûdekî, Minûçihrî, Ferruhî, Abdulvâsi'-i Cebelî, Sûzenî-i Semerkandî, Nizâmî-i Gencevî, Kemâleddîn İsmâil, Saîd-i Herevî, Nizârî-i Kuhistânî, Bedreddîn-i Şirvânî, Dârduzd-i Esterâbâdî, Baba Sevdâî, Hasan Selîmî, Abdullâh Morvârîd, vb. maddelerinde bu tabire yer verir. Mesela Rûdekî için "...fi'l-cümle tab'î kerîm ve zihnî müstakîm dâşte" (Rûdekî, kerîm tabiata ve doğru bir zihne sahipti.)[7], Minûçihrî için "Suhanî metîn ve tab'î kâdir dâşte" (Sözü çok kuvvetli ve tabiatı kudretli bir şâirdir)(19a), Sûzenî-i Semerkandî için "Hoş-tab' ve zarîf-suhenverest... Ammâ tab'-ı û ber-cânib-i hezl mâyil şod" (Güzel tabiatlı ve zarif şiir söyleyen bir zattır. Onun tab'ı daha ziyade hezl söylemeye mâyildir)(53b).

Selîka

Devletşâh, "selîka" tâbirine sadece Esîruddîn-i Ahsiketî maddesinde yer verir: "İnsâf est ki her yek ezin se fâzıl râ şîve est ki dîgerî râ nist. Esîr suhen râ dânişmendâne mîgûyed. Ve Enverî selîka-i suhan râ hûbter riâyet mîkoned ve..." (İnsaf etmek lazımdır ki bu her üç fazılın birbirinde bulunmayan ayrı ayrı meziyetleri ve şiveleri vardır. Esîr, âlimâne şiirler söyler, Enverî şiirde akıcılığa çok riayet eder..)(64b).

Kâbiliyet

Kâbiliyet kelimesi, doğuştan sahip olunan güç ve yetenekleri ifade etmekle birlikte, kapsam bakımından sadece şiiri, hatta genel olarak sanatı değil, kişinin

her alandaki faaliyet ve çabalarını da içine alır. Devletşâh, Seyyid Celâleddin için "Muhammed Muzaffer ez hüsn-i hat ve zîbâyî-i şi'r ve kâbiliyyet-i Seyyîd hayrân mâned." (Muhammed Muzaffer, Seyyîd'in güzel yazısına, şiirinin güzelliğine ve kabiliyetine hayran kaldı)(156b) der.

Kuvvet, Kudret ve İktidar:

Kuvvet ve kudret kelimeleriyle anlatılmaya çalışılan ve genelde soyut bir nitelik taşıyan bu tanıtma şeklinde şâirlerin çok yüksek bir sanat gücüne sahip oldukları vurgulanmaya çalışılır. Devletşâh, Minûçihrî, Abdûlvâsî-i Cebelî, Osmân-ı Muhtarî ve Felekî-i Şirvânî için "tab'î kâdir dâşte" der. Mesela Felekî-i Şirvânî için "Suhanî metîn ve tab'î kâdir dâşte" (Sözü çok kuvvetli ve tabiatı kudretli bir şâirdir)(19a). Gazâyirî, Selmân-ı Sâvecî, Bedahşî ve Ali Şîr maddelerinde ise kuvvet ve kudred tabirlerine rastlanır. Mesela Gazâyirî için "Gazâyirî râ kuvvet-i kâmil der fenn-i şâirî hest. Husûsâ der san'at-ı iğrâk ve iştikâk." (Gazâyirî'nin şâirlikte hususiyle iğrak ve iştikak sanatlarında büyük bir kuvveti vardır)(15b), Bedahşî için "Kasîde-i garrâ dâred. Ve kasâyid-i redîf-i âftâb ber-kudret u letâfet-i tab'-ı û güvâhî mu'teber est." (Parlak kasideleri vardır. Afitab redifli kasidesi onun kudretine şahittir)(218a), Ali Şir için "Ve der kudret-i tab' ve zîbâyî-i kelâm taaccüb kerdî" (Onun tabiatındaki kudrete ve sözlerinin güzelliğine şaşardı)(255a).

B.Şiir İle İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler:

Âşıkâne, Müştâkâne, Derdmendâne:

Aşkın verdiği mutluluğu, sıkıntıyı, sevgiliden yakınmayı, sevgiliye karşı yakarışları, samimi, içli ve duygulu bir şekilde anlatan şiirlerin bu sıfatlarla değerlendirildiği görülür. Eski şiirde bir şiirin âşıkâne olması lirik olmasına işarettir. Âşıkâne tabirini ilk olarak Devletşâh iki, ardından Nevâî altı yerde kullanır. Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır. Devletşâh, Evhadî-i Meragî ve Hüsrev-i Dihlevî maddelerinde bu tabirlere yer verir. Mesela Evhadî-i Merâgî için "Ve Şeyh Evhadî gazeliyyât-i 'âşıkâne ve eş'âr-ı 'ârifâne hoş mîgûyed" (Şeyh Evhadî âşıkâne gazellerle ârifâne şiirleri güzel söyler)(112b).

Garîb:

Devletşâh, iki yerde "garîb" sıfatını "ma'ânî" kelimesiyle beraber olumlu anlamda kullanır. Önsözünde: "'Ârifân u fâzılân ma'ânî-i garîbe ve ma'ârif-i dakîka râ mesel-i arûsî tasavvur kerde end."(İrfan ve fazilet sahipleri garip manaları ve ince bilgileri bir gelin gibi tasavvur etmişlerdir)(3a); Muhammed Kâtibî için "Ma'anî-i garîbe sayd-ı dâm..." (Garip manalar onun tuzağına düştü)(198b)

Hoş, Hoş-gûy, Hoş-tab':

Devletşâh Tezkiresi'nde, hoş sıfatına otuz bir yerde rastlanır. Herat Tezkireleri arasında bu sıfatı en fazla kullanan tezkirecidir. Evhaduddin-i Enverî, Ca'fer-i Ferâhânî, Emîr Kirmânî, Bîsâtî-i Semerkandî, Yâdigâr Bey, Mahmûd-ı Berse, Tûtî-i Turşîzî, Cunûnî-i Endehûdî, Kâsımî-i Tûnî, Bedreddîn-i Şirvânî, Ebû İshak-ı Şirâzî, Hâcû-yı Kirmânî, Edîb-i Sâbir, Osmân-ı Muhtârî, Ferîd-i Kâtib, Rûhânî-i Semerkandî, Zahîr-i Fâryâbî, Mucîruddîn-i Beylekânî, Abdurrezzâk-ı İsfahânî, Felekî-i Şirvânî, vb. şâirlerde "hoş-gûy" tabirine yer verir. Mesela Felekî-i Şirvânî için "Be-gâyet hoş-gûy bûde." (Güzel şiir söyleyen bir şâirdir)(54b).

Ubeyd-i Zâkânî, Burunduk-ı Buhârî, Rustem-i Hûriyânî, Dârduzd-i Esterâbâdî, Kemâleddîn Gıyâs, Hayâlî-i Buhârî, Ârifî-i Herevî, Tâhir-i Buhârî, Hâce Mansûr gibi şâirler için ise "hoş-tab'" ifadesini kullanır. Mesela Refîuddîn Humâm-ı Tebrizî için "Ve sâhib-dil ve hoş-tab' bûde." (Gönül ehli ve hoş tabiatliydi)(116a).

Hûb:

Devletşâh, "hûb" sıfatıyla şiir değerlendirmesi yapar. Bu tabire Fasihî-i Gurcânî, Rukneddin Sâyın ve Osmân-ı Muhtârî maddelerinde rastlarız. Mesela Fasihî-i Gurcânî için "...ve bisyâr hûb gofte est." (...fevkalede güzel nazma çekmiştir)(36b), Rukneddîn Sâyın için "Ve Rükn râ eş'âr-ı hûb bisyâr est. Ve müste'iddâne est" (Rüknüddin'in şiirleri çok güzeldir ve yeteneklerini sergiler)(124b).

Zîbâ, Nîkû:

Bu tâbirleri ilk olarak Devletşâh on beş yerde kullanırken, Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır. Devletşâh'ın, "hûb" sıfatından ziyade aynı anlama gelen "nîkû" ve "zîbâ" sıfatlarını tercih ettiği görülür. Devletşâh'ın Emîr Kirmânî, Tabîb-i Şîrâzî, Dârduzd-i Esterâbâdî, Tâlib-i Câcermî vb. şâirlerde "nîkû" sıfatını kullandığı görülmektedir. Mesela Hâce Mansûr için "Merdî hoş-tab' bûd. Ve gazel râ nîkû gofte." (Hoş tabiatlı idi. Güzel gazeller söylerdi)(233a), Tûsî için "...ve emsâl-i âvâm râ nîkû goftî." (Âvâm mesellerini güzel bir şekilde ifade etmiştir)(234b), Velî-i Kalender için "Gazel râ nîkû mîgûyed" (Güzel gazel söyler)(241a), İbn-i Husâm için "Kasâyid u menkibe râ nîkû mîgûyed." (Güzel kasideler ve menkıbeler söyler)(120a).

Devletşâh, Tâhir-i Buhârî, Seyyid Celâleddîn, Rukneddin-i Sâyın, Ali Şîr ve Sâid-i Herevî maddelerinde ise "zîbâ" sıfatına yer verir. Mesela Rukneddin-i Sâyın için "Şâirî mülâyim-suhan ve fâzıl-ı zîbâ-kelâm bûde." (Tatlı sözlü bir şâir, hoş dilli bir fâzıldır.), Ali Şîr için "Ve der kudret-i tab' ve zîbâ-yı kelâm taaccüb kerdî" (Onun tabiatındaki kudrete ve sözlerinin güzelliğine şaşılır)(255a).

Garrâ:

Aydın, parlak, güzel, gösterişli, vb. anlamlara gelen "garrâ" sıfatını Devletşâh on yerde, Nevâî iki yerde kullanır. Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır. Osmân-ı Muhtârî, Cevherî-i Zerger, Kemâleddin İsmâil, Fahreddînü'l-Benâketî, Hâcû-yı Kirmânî, Lutfullâh-ı Nişâbûrî, Bedahşî ve Yûsuf-ı Emîrî vb. şâirlerin kasideleri garrâ sıfatı ile değerlendirilmiştir. Mesela Hasan Selimî için "Ve û râ kasâyid-i garrâ dâred." (Güzel kasideleri vardı)(228b).

Dil-pezîr:

Devletşâh, "dil-pezîr" tabirini Cevherî-i Zerger, Şerefüddîn Rızâ, İbn-i Yemîn vb. gibi şâirlerin şiiri için kullanır. Nizârî-i Kuhistânî için "Merdî latîf tab' ve hakîm-şîve ve suhenân-ı makbûl u dil-pezîr dâred" (Tabı latîf, şîvesi hekimâne, makbul ve hoş şiirleri olan bir adam idi)(123a), Ârifî-i Herevî için "...ve gazelhâ-yı dil-pezîr ve mukatta'ât-i mulâyim der în kitâb derc nümûde." (Birçok güzel gazellerle latif mukattaatı bu kitaba derc etmiştir)(228a).

A'lâ, Bülend:

Yüce, yüksek anlamına gelen bülend sıfatını, ilk olarak Devletşâh sekiz, Nevâî bir yerde kullanır. Sehî Bey'de rastlanmaz, Anadolu'ya ise Latîfî ile taşı-

nır. Firdevsî (ö.1020) için "Ve suhan-i û bulend u metîn ve pur-ma'ânî est." (Sözleri yüksek, metin ve manalıdır)(22b), Ayrıca Zahîr-i Faryâbî, Fahreddînü'l-Benaketî, Mahmûd-ı Berse, Seyfeddîn-i İsferengî, Şemseddîn-i Tabesî maddelerinde "a'lâ" ve "âlî" sıfatlarına yer verir. Mesela Esîrüddîn-i Ahsiketî için "...Ve der suhanverî mertebe-i a'lâ dâred." (Şâirlikte yüksek derecelere sahiptir)(63a), Hâce Âsafî için "Ve în bozorg-zâde der-şâirî mertebe-i âlî ... dâred." (Hace şâirlikte yüksek bir dereceye sahiptir)(259b).

Bed:

Bed sıfatı, vasat şiirlerin değerlendirilmesinde kullanılır ve "fena değil, ama çok iyi sayılmaz." düşüncesini yansıtır. Mesela Hayâlî-i Buhârî için "Ve bed nemî goftend." (Bunlar da fena söylememiştir)(218b).

Latîf:

Devletşâh, "latîf" tâbiriyle kimi zaman şâirlik kuvvetini anlatır, kimi zaman da şiir değerlendirmesi yapar. Ferîd-i Kâtib, Mahmûd-ı Berse, Kemâleddîn İsmâil, Nizârî-i Kuhistânî Saîd-i Herevî, Ebû İshâk-ı Şirâzî, Mecdeddîn-i Hemger, Şahî-i Sebzvârî, Şerefüddîn Rızâ-i Bedahşî maddelerinde "latîf" kelimesiyle beraber "tab'" tâbirine de yer verilir. Mesela Nizâmî-i Semerkandî için "Ve tab'î latîf dâşte ez-cümle-i şâgirdân-ı Emîr Mu'izzî ve der ilm-i şi'r mâhir bûde." (Fazilet sahibi ve latif tabiatlı bir zat olan Nizâmî, Emir Muizzî'nin talebesindendir. Şiir ilminde mahareti vardır)(26a).

Devletşâh, Rüstem-i Hûriyânî, Yâdigâr Bey, Muhammed Kâtibî, Evhadî-i Merâgî maddelerinde ise "latîf" sıfatıyla şiir değerlendirmesi yapar. Mesela Evhadî-i Merâgî için "Bisyâr nâzik ve latîf fermûde ve..." (...Çok nazik ve latif şiir yazmıştır)(112b), Hasan-i Kâşî için "...be-metânet u letâfet-i û suhan negofte est." (Kimse onun gibi güzel ve metanetli söz söyleyememiştir)(157a), Rüstem-i Hûriyânî için "Merdî hoş-tab' ve latîf-suhan bûde." (Latif tabiatlı, güzel şiir söyleyen bir şâirdir)(195b).

Selîm:

Devletşâh, "selîm" tâbiriyle bir yerde zihin, bir yerde tab', bir yerde de şâirlik değerlendirmesi yapar. Ferruhî için "Zihnî selîm ve tab'î müstakîm dâşte..."(Sağlam tabiatlı ve sağlıklı zihni olan biridir)(24b), Kemâleddîn İsmâil için "...ve ezîn dû beyt şemme-i tab'-ı selîm ma'lûm kuned." (Bu iki beyitte selim tabiatından bir kısmı görülmektedir)(78a), Hasan Selîmî için "Merdî selîm ve nîkû-nihâd ve ehl bûde." (Tabiatı selim, ahlakı güzel, ehl-i dil bir zat idi)(222a).

İstikâmet:

Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh iki yerde, ardından Nevâî bir yerde kullanır. Anadolu'da ise sadece Sehî Bey'de görülür. Devletşâh, istikâmet tâbirini bir yerde zihin, bir yerde de tab' için kullanır. Rûdekî için "...fi'l-cümle tab'î kerîm ve zihnî müstakîm dâşte ve..." (Rûdekî, kerîm tabiata ve doğru bir zihne sahipti)(14b), Ferruhî için "Zihnî selîm ve tab'î müstakîm dâşte...(Sağlam tabiatlı ve akl-ı selîm sahibidir)(24b).

Muhkem, Rasîn, Metîn, Üstüvâr, Kavî:

Lugat manaları "hakikati, gerçekliği, doğruluğu belli olmuş, sağlam, kuvvetli" olan bu kelimelerle şiir değerlendirmesi yapılır. Bu tâbirlerden "metîn" ilk olarak Devletşâh Tezkiresi'nde on altı yerde görülür, Nevâî'de rastlanmaz. A-

nadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır. Baba Sevdâî, Kâsımî-i Tûnî, Bedreddîn-i Şirvânî, Abdullâh-i Morvârîd, Şerefüddîn-i Râmî, Muzaffer-i Herevî, Ferîd-i Ahvel, Nâsır-ı Husrev, Firdevsî, Ascedî, Rûdekî, Minûçihrî ve Evhadeddîn-i Enverî maddelerinde bu tabire rastlanır. Mesela Ebu'l-Feth-i Bustî için "Zû lisâneyn est. Eş'âr-ı Fârisî ez-gâyet masnû' vu metîn mîgûyed. (Arapça ve farsçaya hâkimdi. Gayet metânetli ve sanatkârâne Farsça şiirler söylerdi)(13b).

"Muhkem" tâbirini de ilk olarak Devletşâh dört yerde kullanır, Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. Kanberî-i Nişâbûrî, Nâsır-ı Husrev, Ferîd-i Ahvel ve Seyfî-i Nişâbûrî maddelerinde bu tabire yer verilir. Mesela Seyfî-i Nişâbûrî için "Şâirî muhkem-gûyest... İlm-i şi'r nîkû mîdâniste." (Sağlam ve güzel söyleyen bir şâirdir.... Şiir sanatını iyi bilirdi)(57a), Ferîd-i Ahvel için "Ve der şâ'irî mükemmel est ve kasîde der sıfat-ı şeb muhkem ü metîn gofte." (Ehliyetli ve mükemmel bir şâirdir. Gece hakkında çok güzel ve sağlam kaside söylemiştir)(87a).

"Kavî" tâbirine de ilk olarak Devletşâh'ta bir yerde rastlanır. Anadolu'da ise sadece Âşık Çelebi'de görülür. Devletşâh, Hasan Selîmî'nin tab'ının "kavî" olduğunu söyler: "Ve der şâirî tab'-ı kavî dâşte." (Kuvvetli bir şiir söyleme tabiat ve kabiliyetine sahipti)(222a).

Müsellem:

Doğruluğu herkesçe kabul edilmiş anlamına gelen "müsellem" tâbiri Herat tezkireleri tarafından çok kullanılmıştır. İlk olarak Devletşâh'ta altı yerde görülür. Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır. Devletşâh, Muzaffer-i Herevî, Edîb-i Sâbir, Esîrüddin-i Ahsiketî, Katrân maddelerinde bu tâbire yer verir. Katran için "Reşîduddîn Vatvât mîgûyed ki men der-rûzgâr-i hod Katran râ şâ'irî müsellem mîdârem." (Reşîdüddin Vatvat onun hakkında ben, zamanımda şâirliğin Katran'a ait olduğunu bilirim)(36a), Muzaffer-i Herevî için "...û râ şu'arâ müsellem mîdârend." (bütün fazıl ve şâirlerce kabul edilir)(137a).

Melîh, Melâhat:

Devletşâh, bu tabiri üç şâir için kullanır. Bunlardan biri Nizâmî-i Gencevî için "Suhan-i û râ verâ-yı tavr-ı şâ'irî melâhâtî ve ânî hest ki..." (Şâirlikten başka onun sözlerinde melahat ve güzellik vardır)(66a).

Mülâyim:

Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh yedi yerde, ardından Nevâî yirmi üç yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. "Mülâyemet" şâirlerin şiire olan yatkınlıklarını ve bu konudaki kabiliyetlerini ifade eden kelimelerden birisidir. Minûçihrî için "Şâ'ir-i mülâyim-gûy u metîn-suhan est..." (O sağlam sözlü ve tatlı dilli bir şâirdir)(18b), Ascedî için "Kasâyid râ metîn u mülâyim mîgûyed ve..."(Kasideleri sağlam ve hoş söylerdi)(19b), Rüknüddîn-i Sâyın için "Şâirî mülâyim-suhan ve..." (Tatlı sözlü bir şâir ve..)(124a), Ârifî-i Herevî için "...ve gazelhâ-yı dil-pezîr ve mukatta'ât-ı mülâyim der în kitâb derc nümûde." (Birçok güzel gazellerle latif mukattaatı bu kitaba derc etmiştir)(228a).

Nâzik:

Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh altı yerde, ardından Nevâî iki yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. Zahîr-i Faryabî için "Çenânki ekâbir u efâzıl muttefikend ki suhen-i û nâzikter u bâ-terâvettter ez suhen-i Enverî est." (Hatta bazı büyükler ve fazıllar onun Enverî'den daha güzel ve latif şiirler yazdığına

hükmetmişlerdir)(58a), Seyfüddîn-i İsferengî için "Ve derîn kasîde nâzikhâ vü letâyif bisyâr est." (Bu kasidede incelikler ve latifeler çoktur)(65a), Bîsâtî-i Semerkandî için "Ve gazel râ nâzik mîgûyed." (Gazelleri pek naziktir)(183a), Efdâlüddîn Mahmûd için "Ve bes nâzik ve muhayyel est." (Çok nazik ve muhayyeldir)(258a).

Nedîmveş, Nedîm-şîve:

Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh iki yerde, ardından Nevâî dört yerde kullanır. Anadolu'da ise sadece Latîfî'de görülür. "Nedîm" kelimesinin sözlük anlamı "meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı, insanları güldüren, hoş sohbet kişi" demektir. Cevherî-i Zerger için "Suhanî dil-pezîr dâred ve merd-i nedîm-şîve bûd." (Şiirleri gönle hoş gelir, nedimliğe yakışır bir adamdır)(62a), Burunduk-ı Buharî için "Merdî hoş-tab' ve nedîm-şîve bûde ve..." (Hoş tabiatlı, nedîm şîveli bir zat idi)(193b).

Rengîn:

Sözlükte "güzel, parlak, revnaklı, latif" anlamına gelen rengîn kelimesini, Devletşâh bir yerde kullanır. Rûdekî için "İn nazîmest sâde ve ez rengî sanâyi' vu metânet ârî." (Bu şiir çok sade yazılmış olup edebî sanat ve metanetten uzaktır)(15a).

Şîrîn, Şîrîn-gûy:

Devletşâh, "şîrîn" sıfatını bir yerde kullanır. Hasan-i Dehlevî için "Ve şîrîn kelâmest ve suhan-i û dervîşâne ve ber-hâl-i uftâde." (Tatlı sözlüdür ve sözünde bir hal sahibinin neşesi var)(129a).

Revân:

Devletşâh, "revân" sıfatını dört yerde kullanır. Edîb-i Sâbir için "Ve suhen-i evsâf-ı û revân est." (Onun şiirleri, saf ve akıcıdır)(29a), Tabîb-i Şirâzî için "Her çend mesnevî-i ân hâlî ez futurî nist. Ammâ revân ve sâfest." (Her ne kadar bu mesnevide bozukluklar varsa da selîs ve saftır.)(155a), Hayâlî-i Buhârî için. "Ve suhenân-ı dervîşâne ve revân u pâkîze dâred." (Dervişâne selis şiirler söylemiştir)(218a).

Pür-sûz, Sûznâk:

Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh dört yerde, ardından Nevâî yedi yerde kullanır. Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır. Sözlük manaları "yakıcı, ateşli" olan bu sıfatlar bazı şiirlerin değerlendirmelerinde kullanılmıştır. Şahî-i Sebzvârî için "Fuzelâ muttefikend ki sûz-ı Hüsrev ve letâfet-i Hasan ve safâ-yı suhan-ı Hâfız ve Emîr Şâhî cem'est." (Fazilet sahipleri Hüsrev'in sözlerindeki yakıcılık, Hasan Dihlevî'ninkindeki nezaket, Hafızdaki saffet, Emîr Şâhî'nin sözlerinde toplanmıştır)(220b), Fahrüddîn-i Irakî için "Suhenhâ-yi pür-şûr u ârifâne dâred." (Çok ateşli ve ârifane sözleri vardır)(113a).

Dervîşâne, Arifâne:

"Dervîşâne" tâbirini ilk olarak Devletşâh dört yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. Evhadî-i Meragî için "Ve Şeyh Evhadî gazeliyyât-ı 'âşıkâne ve eş'âr-i 'ârifâne hoş mîgûyed." (Şeyh Evhadî âşıkâne gazellerle ârifâne şiirleri güzel söyler)(112b), Hasan-i Dihlevî için "Ve şîrîn kelâmest ve suhan-i û dervîşâne ve ber-hâl-i uftâde." (Tatlı sözlüdür ve sözünde bir hal sahibinin neşesi var)(129a).

Sâf, Safâ ve Pâkîze:

Devletşâh, bir yerde "sâf", bir yerde "pâkîze" ve bir yerde de "safâ" sıfatlarını kullanır. Tabib-i Şirazî için "...Ammâ revân ve sâfest." (fakat selîs ve saftır)(155a), Hayalî-i Buharî için. "Ve suhanân-ı dervişâne ve revân ve pâkîze dâred." (Dervişâne selis şiirler söylemiştir)(218a).

Hâs:

Devletşâh, "has" sıfatını üç yerde kullanır. Mesela Muzaffer-i Herevî için. "...ve hayâl-i hâs-ı û râ şu'arâ müsellem mîdârend." (...ve hayaldeki mahareti bütün fazıl ve şâirlerce kabul edilir)(137a).

Sâde:

Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh iki yerde, ardından Nevâî bir yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. Mesela Dârduzd-i Esterâbâdî için "Çün suhan-i û sâde est." (Çok sade söyleyen bir şâir olduğundan..)(198a).

Tumturak:

Süslü, ağır, ağdalı" anlamlarına gelen bu tâbiri ilk olarak Devletşâh bir yerde kullanır. Anadolu'da ise sadece Gelibolulu Âlî'de görülür. Esirdüddin-i Ahsiketî için "...ve Hakanî ez-tumturak-ı lafz ber heme tafzîl dâred." (...ve Hakanî ise güzel kelime ve tumrutaklı şiir söylemede diğerlerinden üstündür)(64b).

Mesel:

Devletşâh, Tûsî için "..emsâl-i âvâm râ nîkû goftî." (Âvam mesellerini güzel ifade etmiştir)(234b).

Mergûb, Masnû, Matbû, bî-nazîr ve Meşhûr:

Devletşâh, mergûb sıfatına dört kez yer verir. Hacû-yı Kirmanî için "Ve gazeliyyât-ı mergûb derc." (Çok makbul gazelleri derc etmiştir)(130a), Seyyid Celâleddin için "...Kıt'a-i mergûb..." (...makbul bir kıta..)(157a), Lutfullâh-ı Nişabûrî için "İn kasîde-i mergûbe der-mezemmet-i dünyâ..." (Bu kaside dünyanın zemmi hakkında söylenmiştir)(165b).

Devletşâh, dört yerde masnû, bir yerde de matbû sıfatlarını kullanır. Ebu'l-Feth-i Bustî için "Zû lisâneyn est. Eş'âr-ı Fârisî ez-gâyet masnû' vü metîn mîgûyed. (Arapça ve farsçaya hâkimdi. Gayet metânetli ve sanatkârâne Farsça şiirler söylerdi)(13b).

Devletşâh, üç maddede "bî-nazîr" sıfatına yer verir. Ebu'l-Mecd için "Ve çend kasîde-i û der-tevhid u ma'ârif bî-nazîr est." (Tevhid ilahi bilgiler hususunda birkaç eşsiz kaside söylemiştir)(52a), Hacû-yı Kirmanî için "...fuzalâ der fesâhat u belâgat bî-nazîr dânend." (Fazıllar ve büyükler onun sözlerini belagat ve fesahatta eşsiz sayarlar)(130a).

Devletşâh, "meşhûr" sıfatını da kullanmıştır. Di'bil için "...dîvân-ı o meşhûrest."(...divanı pek meşhûrdur)(11a).

"Hâlî-ez-" Kalıbı:

Devletşâh, Nasr-i Buhrî ve Tabîb-i Şirazî maddelerinde bu kalıba yer verir. Tabîb-i Şirâzî için "Ve şi'r nîkû mîgofte ve ilm-i şi'r mîdâniste. Her çend mesnevî-i ân hâlî ez futurî nist. Ammâ revân ve sâfest." (Güzel şiir söylerdi. Şiir ilmini iyi bilirdi. Her ne kadar bu mesnevide bozukluklar varsa da selîs ve saftır)(155a).

Mâhir:

Devletşâh, Ebu'l-Ferec, Nizâmî-i Semerkandî, Edîb-i Sâbir ve Nizâmî-i Gencevî gibi şâirleri bu tabirle değerlendirir. Ebu'l-Ferec için "Der ilm-i şi'r begâyet mâhir ve sâhib-i fennest." (Şiir ilminde mâhir ve fen sahibi idi)(18a), Nizâmî-i Semerkandî için "Ve tab'î latîf dâşte ez-cümle-i şâgirdân-ı Emîr Mu'izzî ve der ilm-i şi'r mâhir bûde." (Fazilet sahibi ve latif tabiatlı bir zat olan Nizâmî, Emir Muizzî'nin talebesindendir. Şiir ilminde mahareti vardır.)(26a), Nizâmî-i Gencevî için "Ve der ilm-i şi'r begâyet mâhir est." (Şiir ilminde gayetle mâhirdir)(66a).

Mâyil:

"Bir yana eğimli, meyilli" anlamına gelen "mâyil" tabirine, Herat tezkirelerinde çok sık rastlanır. Mâyil kelimesi genelde şâirlerin muamma, hicv ve hezl gibi türlere olan eğilimlerini tespit etmek için kullanılır. Devletşâh, Sûzenî-i Semerkandî için "Ammâ tab'-ı û ber-cânib-i hezl mâyil şod." (Onun tabı daha ziyade hezl söylemeye mâyildir)(53b), Burunduk-ı Buhârî için "...tab'-ı û mâyil-i mutâyebât ve hezl bûde." (Hezliyyata ve mutayebata meyyal bir zat idi)(193b), Cunûnî-i Endehûdî için "Ve tab'-ı û cânib-i hezl mâyil bûd." (Cünûnî'nin tabiatı hicve mâyil idi)(228a).

Zerâfet, Fazilet:

Devletşâh, Sûzenî-i Semerkandî için "Hoş-tab' ve zarîf-suhenver est..." (Güzel tabiatlı ve zarif şiir söyleyen bir zattır)(53b), Mücirüddîn-i Beylekânî için "Begâyet hoş-gûy u zarîf-tab' ve fâzıl bûde." (Gayet güzel şiir söyleyen zarif tabiatlı ve faziletli bir şâirdir)(62a), İbn-i Yemîn için "Tab'î zarîf ve suhanî dil-pezîr dâred." (Tabiatı zarif ve sözü gönül çekicidir)(142a), Cunûnî-i Endehûdî için "Merd-i hoş-gûy ve zarîf-tab' bûde." (Güzel şiir söyleyen ve zarif tabiatlı bir şâirdir)(228a).

Nekkâd, Vekkâd, Güher-senc, Vezn-i tab', Sühan-ârâ:

Nekkad ve Güher-senc tabirleriyle şâirin yaratılışının iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, değerliyi değersizden seçip ayırt edebilme gücü ifade edilmeye çalışılır. Bunlardan "Nekkâd" tâbirini ilk olarak Devletşâh iki yerde kullanır, Nevâî'de rastlanmaz. Osmân-ı Muhtarî için "Ve der în rûzgâr tab'-ı vekkâd ve hâtır-ı nekkâd cevherî-i bâzâr-ı suhanverân âlim ârif..." (Bu devirde parlak tabiatlı, münekkid zekalı, şiirler pazarının cevheri, âlim, ârif...)(50a).

C.Faaliyet ve Fonksiyonlarına Göre Yaratılış Hali ve Özellikleri

Tarz, Şîve:

Üslûb, tarz, tarîk, vb. tâbirler tezkireciler tarafından çok kullanılır. Bu kullanışlar, herhangi bir edebiyat alanı, dalı, türü veya edebiyat için genel bir ifade şekli olurlar. Devletşâh, bir yerde "tarz", beş yerde "şîve" tabirine yer verir. Bu kullanımlar; tarz-ı kelâm, şîve-i nazm, şîve-i mersiye, hakîm-şîve, şîve-i mecâz", vb. tamlama şeklindedir. Mesela Mukaddimede: "Arifân u fâzılân maânî-i garîbe ve maârif-i dakîka râ mesel-i 'arûsî tasavvur kerdeend ve şîve-i nazm râ ...efkâr-ı zîverî dâniste end."(İrfan ve fazilet sahipleri garip manaları ve ince bilgileri bir gelin gibi tasavvur etmişlerdir. Bunların nazma çekilmesini de fikir gelinlerinin süsü olarak tanımışlardır)(3a), Evhadüddin Enverî için "Ve tarz-ı kelâm-i û râ dânist ki dânişmendâne ve metînest." (Onun söz tarzından sağlam ve âlimâne şiir yazdığını anladı)(44b), Am'ak için "Am'ak râ der-şîve-i

mersiyye goften yed-i beyzâ est." (Am'ak'ın mersiye söylemekte büyük bir mahareti vardır)(25a), Zahîr-i Faryâbî için "Fî-küllî hâl der-şîve-i şâirî muşarun ileyhest." (Ne olursa olsun şiir söylemede isminden bahsedilir olmuştur)(58a), Nizârî-i Kuhistânî için. "Merdî latîf-tab' ve hakîm-şîve bûde." (Tabı latîf şîvesi pek hekimâne olan bir adam idi)(123a), Hüsrev-i Dihlevî için "Aşk-bâzî hakâyık râ der-şîve-i mecâz perdâhte..." (Hakikatlere karşı olan aşkını mecaz şivesinde söylemiştir)(115b).

Bedîhe:

"Düşünmeden söylenen güzel söz" anlamına "bedîhe" kelimesi tezkireciler tarafından sık kullanılan tâbirlerden birisidir. Bu tâbiri ilk olarak Devletşâh üç yerde, ardından Nevâî altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. Devletşâh, Humâm-ı Tebrîzî için "Ve în gazel der-ân rûz bedîhe begoft." (Hace bu gazeli o gün bedaheten söylemiştir)(116a), Seyyid Celâleddîn için "Seyyîdzâde bedîhe nazm kerde kıt'a-i mergûb..." (Seyyid-zâde hemen bedaheten bir kıta nazmetti)(157a), Nezlâbâdî için "Bedîhe în kıt'a fermâyed." (Bu kıtayı bedâhaten söylemişti)(231b).

Mev'iza, Hikmet:

Tezkireciler, bazı eserler hakkında yaptıkları tavsif ve değerlendirmelerde, bu eserlerin öğüt ve ders içerdiğini vurgularlar. Eserlerin bu yönleri, genellikle "mev'iza, nasihat, nush, pend, vb." tâbirlerle ifade edilmeye çalışılır. Devletşâh beş yerde bu tür kullanımlara yer verir. Nâsır-ı Hüsrev için "Mecmû'-ı hikmet ve mev'iza ve suhanân-ı muhkem u metîn..." (Baştan aşağı hikmet, meviza, muhkem sözlerden ibarettir)(28a), Kemâleddîn İsmâil için "Ve în kasîde der-hikmet ve mev'iza û est." (Bir takım mevizalar ve bilgileri ihtiva eden şu kaside de onundur)(78a), Nizarî-i Kuhistânî için "Merdî latîf-tab' ve hakîm-şîve bûde." (Tabı latîf şîvesi pek hakimâne olan bir adam idi)(123a), Kemâleddin Gıyâs için "Merd-i dânâ ve muverrih ve hakîm-şîve ve hoş-tab' bûde." (Hoş tabiatlı, bilgili, hakîm meşrepli kişidir)(217a).

San'at:

Tezkirecilerin üzerinde çokça durdukları hususlardan birisi de bir eserde sanat bulunup bulunmamasıdır. Eserlerin bu yönleri, "san'at, sanâyi', sanâyi-i şi'riyye, sanayi-i bediiye, vb." tâbirlerle ifade edilmeye çalışılır. Tezkireciler, bazı şâirlerin eserinde sanatın olduğunu ifade ederler, ancak neyi kastettiklerini açıklamazlar. Bazen de şâirlerin şiirlerindeki sanatın nereden kaynaklandığını veya hangi sebeplerden dolayı sanattan yoksun olduklarını ifade ederler. Devletşâh dört yerde bu tabiri kullanır. Rûdekî için "İn nazîmest sâde ve ez rengî-i sanâyi' vu metânet ârî." (Çünkü bu çok sade yazılmış olup edebî sanat ve bedayi ile metânetten uzaktır)(15a), Gazâyîrî için "Gazâyîrî râ kuvvet-i kâmil der-fenn-i şâirî hest. Hususâ der sanat-ı iğrâk ve iştikâk." (Gazayirî'nin şâirlikte hususiyle iğrak ve iştikak sanatlarında büyük bir kuvveti vardır)(15b), Yahyâ Sîbek için "...der-sanâyi'-i şi'rî mubâlaga dâred ki." (şiirde çok mübalagaya kaçardı)(216b).

Hayâl:

Şâirlerin ortaya koyduğu eserlerin değerlendirmesinde baş vurulan önemli kriterlerden birisi de "hayâl"dir. Tezkireciler çoğu zaman herhangi bir açıklamaya gitmeden mevcut şiirde hayal olup olmadığını, şâirin hayal yönünden güç-

lü olup olmadığını belirtirler. Devletşâh, Muzaffer-i Herevî için. "...Ve û râ der iğrâk u teşbîhât u hayâl-i hâs şu'arâ vu fuzelâ müsellem mîdârend." (Onun kendisine has teşbih, iğrak ve hayaldeki mahareti bütün fazıl ve şâirlerce kabul edilir)(137a), Efdalüddîn Mahmûd için "Ve bes nâzik ve muhayyelest." (Çok nazik ve muhayyeldir)(258a).

Ma'nâ:

Tezkirecilerin eser üzerine yaptığı değerlendirmelerde kullandığı tâbirlerden birisi de "ma'nâ" unsurudur. Tezkireciler, manayı genellikle kelime anlamının dışında bir değerlendirme tâbiri olarak kullanırlar. Mana tâbiri ile beraber "hâs, dakîk, garîb, acîb, nâzik, nâdir, bikr, vb." sıfatlara yer verilir. Devletşâh, Fâkih-i Kirmanî için "Der suhan-i ân aslâ futûrî vâki' nîst ne der-lafz u der-ma'nâ." (Onun sözlerinin ne lafzında ne manasında hiçbir kusur yoktur)(131b), Kanberî-i Nişâbûrî için "Kasâyid râ muhkem ve pür-ma'ânî mîgûyed." (Kasideleri çok mükemmel ve manalıdır)(239a), Firdevsî için "Ve suhan-i û bülend u metîn ve pür-ma'ânî est." (Sözleri yüksek, metin ve manalıdır)(22b), Kemaleddîn İsmâil için "Çü bisyâr nâzikest ve ma'ânî-i bedî der-în münderic est. ...suhen-ı û ma'ânî-i dakîka est." (Çünkü bunda pek çok nazik ve garip manalar vardır. ...sözünde dakîk manalar vardır.), Husrev-i Dihlevî için "El-kıssa maânî-i hâs ve nâzikhâ-yı Emîr Hüsrev..." (El-hasıl has manalar ve Emir Hüsrev'in nâzik ve..)(127a).

D.Edebî Kültür ve Gelenek Açısından Şâir

Mahlas

Devletşâh şâirlerin mahlaslarını vermekle kalmamış; aynı zamanda isimlerinin önüne onları övücü bazı ibareler de eklemiştir. Mesela Rûdekî için "Şâirlerin Önde Geleni Ebu'l-Hasan-i Rûdekî"; Ascedî için Melikü'ş-Şu'arâ Ascedî; Firdevsî için "Sahbanu'l-Acem Firdevsî-i Tus"; Ferruhî için "Melikü'l-Kelâm Üstâd Ferruhî"; Mu'izzî için "Söz Padişahı Emir Muizzî", Reşidüddin Vatvât için "Şâirlerin Efendisi ve Fazılların Fazılı Reşidüddin Vatvat"[8] şeklinde övgü dolu tanıtmalarda bulunmuştur.

Devletşâh, şâirlerin mahlaslarını ve bu mahlasları alış hikayelerini genellikle anlatır. Mesela Rûdekî'nin mahlasını alışıyla ilgili iki değişik rivayete dikkat çeker: "Musikî ilminde mahareti bulunması ve "Berbet" isimli aleti iyi çalması dolayısıyla veya doğduğu yerin bu isimle çağrılması dolayısıyla bu mahlası aldığı rivayet edilir.[9], Ferharî'nin mahlası için "Ferhar, Bedehşan'da, Talikân'ın yukarısında bir yerdir. Huttelân vilayetinde Ferhar adlı bir yer daha vardır. Bunlardan başka yine Kaşgar'la Hata arasında Ferhar isimli bir vilayet vardır. Galiba, şâirlerin havasını ve güzelliklerini tavsif ettikleri Ferhar, Türkistan'daki Ferhar'dır"[10] vb.

Devletşâh'ın üzerinde durduğu hususlardan birisi de şâirlerin birden çok mahlas kullanmaları veya mahlaslarını değiştirmeleridir. Mesela Hâkanî maddesinde "Önceleri Hakâyikî mahlasını kullanırdı. Büyük hakan, ona Hâkanî mansıbını verdi.", Enverî için "Enverî, önceleri Hâverî adını tahallus ederdi. Üstadı ondan Enverî adını tahallus etmesini rica etti"[11] vb.

Belâgat, Fesâhat

Fesahat, kelime ve sözün gramer kuralları ve dil musikisi uyarınca kusursuz, düzgün, açık, akıcı ve âhenkli bir biçimde kullanılması olarak tanımlanabilir.

Belagat de bir kelime veya sözün fasih olması şartıyla kullanıldığı yerin veya durumun şartlarına ve özelliklerine uygun bir yolda kullanılması demektir. Devletşâh, daha ziyade şâirin belîğ ve fasîh olup olmadığına veya şiirinde belâgat ve fesâhat olup olmadığına dikkat çeker. Mesela İbnu'r-Rûmî için "Fâzıl u fasîh ve dânişmend bûde."(Faziletli, bilgili ve fasîh bir şâirdi)(11b), Mütenebbî için "Üstâd-ı tâ'ife-i şâ'ir est fazlî vu belâgatî ziyâde ez tasavvur dâşte." (Şâirler taifesinin üstadıdır. Tasavvurun fevkinde fazilet ve belâgat sahibi idi)(11b), Di'bil için "Fazlî vu belagatî ziyâde ez-vasf dâşte ve..."(Tavsif edilmeyecek derecede belagat ve fesahat sahibi idi ve...)"(11a), Ebu'l-Alâ için "Fazlî kâmil ve belâgatî şâmil dâşte ve..." (Ebu'l-Alâ büyük bir fazilet ve belâgat sahibi idi ve..)(12a), Firdevsî için "El-hak dâd-ı suhan u rey u fesâhat dâde ve..." (Hakikaten o, söz üstadlığının ve fesahatin hakkını vermiştir ve..)(22a), Hacû-yı Kirmanî için "... der fesâhat u belâgat bî-nazîr dârend." (...onun sözlerini belagat ve fesahatta eşsiz sayarlar)(130a), Burunduk-ı Buhârî için "Çerâ ki merdî fasîh ve tîz-zebân bûde." (Fasih ve dili keskin idi)(193b).

Yabancı Dil

Devletşâh, genelde şâirlerin iki lisanlı olduğundan bahseder. Bunlar Farsça ve Türkçe'dir. Bazen Arapça'ya da değinir. Mesela Ebu'l-Feth-i Bustî için "Zû lisâneyn est. Eşâr-ı Farisî ez-gâyet masnû' vü metîn mîgûyed. (Arapça ve Farsçaya hâkimdi. Gayet metânetli ve sanatkârâne Farsça şiirler söylerdi)(13b), Hâce Mansûr için "Farsça ve Türkçe şiir söylerdi."[12] Ebu'l-Mecd için "Her lisanla şiir söylemiştir"[13] vb.

Üstadlık

Üstadlık ve yetiştiricilik hali ve vasfı, tezkirecilerin şâirler üzerinde yapmış oldukları tanıtmalarda en çok üzerinde durdukları konulardandır. Devletşâh, Mütenebbî için "Üstâd-ı tâife-i şu'arâ est. Fazlî vu belâgatî ziyâde ez tasavvur dâşte." (Şâirler taifesinin üstadıdır. Tasavvurun fevkinde fazilet ve belâgat sahibi idi)(11b), Harirî için "Be-tahsîs der 'ilm-i ma'ânî ve bedî' ve şi'r ki derîn ulûm serâmed-i rûzgâr-i hod bûde." (Hususiyle bedî, maânî ve şiirde zamanın en büyük alimi idi)(12b), Rûdekî için "...ez-cümle-i üstâdân-ı fenn-i şi'r est." (O şiir fenninin üstadlarındandır.(14b), Reşidüddin Vatvât için "Ve der-rûzgâr-ı hod üstâd-ı fırka-i şu'arâ ve fusehâ bûde." (Kendi zamanının şâir ve belagat sahiplerinin üstadı idi)(46b), Ferîd-i Kâtib için "Ferîd şâgird-i Enverî est." (Ferîd, Enverî'nin talebesidir)(56b).

Şâirlerin değerlendirilmesinde fikrine baş vurulan önemli mercilerden birisi de geniş halk kitleleridir. Geniş halk kitlelerini tezkireciler, "El içi, halayık kaşı, âlem ehli kaşı, nüktedân, sühan-şinâs, vb." isimlerle anarlar. Devletşâh, Lebîd için "Herkes onun bu ilimde pek ilerlemiş olduğundan müttefiktirler."[14], Ebu'l-Fahr için "Fazıl ve büyükler onun şiirlerini çok beğenirlerdi."; vb.

Sonuç olarak;

Devletşâh Tezkiresi, Herat Mektebi tezkirelerinin ikincisidir. Ancak XIV ve XV. yüzyıl Fars Edebiyatı için yegâne kaynak konumundadır. Tezkire, daha mukaddimeden itibaren belge niteliği taşıyan önemli bilgiler içermektedir. Yazar mukaddimede şiir ve şâirlikle ilgili görüşlerini çok etraflı bir şekilde anlat-

mış ve özellikle de daha sonra yazılacak olan tezkireler için ideal bir model haline gelmiştir.

Tezkirede verilen bazı tarihî bilgilerdeki yanlışlıkları saymazsak; yazarın bu tezkireyi hazırlamak için uzun süre çalıştığı ve bilgi topladığı anlaşılmaktadır. Devletşâh tezkiresinde dikkat çeken bir diğer husus da şâirlerin yaşadığı dönemle ve hükümdarlarla ilgili bilgileri gereğinden fazla uzatmasıdır. Ayrıca Devletşâh, Mollâ Câmî'nin "kısa ve öz" bilgi verme" tarzının aksine, şâirlerle ilgili ayrıntılı bilgiler vererek bu tarz tezkirelere de modellik yapmıştır. Ancak bütün bunlara ek olarak Devletşâh asıl başarısını, şiir ve şâir değerlendirmeleri ve şiir eleştirisi terminolojine kattığı tabirlerle elde etmiştir. Onun bu alanda çok isabetli değerlendirmeler yaptığı ve başarılı bir tarz yakaladığı çok açıktır. Görüldüğü gibi Devletşâh Tezkiresi hem bilgi ve kaynak olmak niteliği, hem tezkirecilik geleneği, hem de hem de XVI. Yüzyıl Anadolu tezkireleri açısından büyük önem taşımaktadır.

---

* Dr., Fatih Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı.

[1] Ayla DEMİROĞLU, "Devletşâh", TDV İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul1994, s.244

[2] M.Fuat KÖPRÜLÜ, "Devletşâh" *İslam Ansiklopedisi,* C.III, İstanbul 1971, s.560

[3] Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh I* (Çev.Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 41.

[4] Devletşah, a.g.e., s.45

[5] Devletşah, a.g.e., s.212

[6] Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf ÇETİNDAĞ, *Ali Şîr Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar)* (Doktora Tezi, Gazi Ünv. SBE, Ankara, 2002) adlı tezin II.Bölümüne bakılabilir.

[7] Makalede parantez içinde verilen varak numaraları bu yazmaya aittir: *Devletşâh Tezkiresi,* Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, nr. 242, vr.14b.

[8] Devletşah, a.g.e., s.130

[9] Devletşah, a.g.e., s.59

[10] Devletşah, a.g.e., s.120.

[11] Devletşah, a.g.e., s.143.

[12] Devletşah, a.g.e., s.530.

[13] Devletşah, a.g.e., s.160

[14] Devletşah, a.g.e., s.43.

Abstract

This article examines the famous work entitled Devletshah Tezkiresi, actually called Tezkiretu'ş Şuara, by Devletshah b. Bahtişahi Semerkandi (830/1427-840/1437). He completed the work after a long period of study in 892/1487. The Devletshah Tezkiresi is a very comprehensive and well-done work that serves as an important source of information about Persian literature throughout the fourteenth and fifteenth centuries. It is composed of an introduction, seven parts, and a conclusion. The introduction discusses the art of poetry and ten Arabian poets. In the seven parts, the biographies of 143 Persian poets and quotations from their poems, as examples, are presented. In the conclusion seven poets living at the time of Devletshah and a remarkable man of the Herat Palace, Huseyin Baykara, are discussed. This article mainly considers the Devletshah Tezkiresi's approach to poetic criticism and the contributions it makes in offering terminology. The Devletshah Tezkiresi is a work that deserves a distinguished place among such works by Turks in the sixteenth century. It also provided a model for similar works done in Anatolia both from the standpoint of biographical knowledge and from that of poetic criticism terminology.